

Voorlezen-plus prikkelt de zintuigen

Ook kinderen met ernstig meervoudige beperkingen beleven plezier aan voorlezen, als er maar zintuiglijke prikkels aan te pas komen. Dat blijkt uit eigen ervaringen van de auteurs en uit de grijze literatuur.

door Nelleke Boer en Carla Wikkerman

foto's Nelleke Boer

Multi-sensory storytelling is een uit Groot-Brittannië afkomstige, zintuiglijke manier van voorlezen aan mensen met ernstig meervoudige beperkingen. In dit artikel vervangen we de Engelse term door het Nederlandse voorlezen-plus. Hiermee geven we aan dat het om méér gaat dan gewoon voorlezen, namelijk om het voorlezen van een persoonlijk verhaal, gemaakt op maat van de luisteraar en met toevoeging van zintuiglijke prikkels.

In dit artikel beschrijven we onze ervaringen met voorlezen-plus, onderzoeken we wat er tot op heden (on)bekend over is en wat de pluspunten van voorlezen-plus zijn.

Joyce gaat in bad

Joyce van der Wijngaard (16 jaar) heeft ernstig meervoudige beperkingen. Zij leest samen met haar ouders het verhaal *Joyce gaat in bad* uit een voorlezen-plus boek.

De keuze voor het thema is gebaseerd op een gebeurtenis uit het dagelijks leven van Joyce. Elke woensdagavond komen de ouders van Joyce en haar oudere broer naar haar woning voor een badritueel. Dit is een gezellige avond, dus koos het gezin Van der Wijngaard het in bad gaan als onderwerp voor het verhaal.

Het verhaal is afgestemd op Joyce. De mogelijkheden van Joyce zijn in kaart gebracht met behulp van de LAS, de Lijst voor het afstemmen van activiteiten en situaties op de mogelijkheden en voorkeuren van kinderen met ernstig meervoudige beperkingen. Om contact te kunnen maken met Joyce moet je haar goed kennen. Joyce reageert vooral op zintuiglijke prikkels als geluid, felle kleuren en aanraking. Als ze die niet krijgt aangeboden trekt ze zich terug.

De moeder van Joyce zette een nauwkeurige beschrijving op papier van het verloop van het badritueel. De belangrijkste acties voor Joyce zijn: badkraag om, badeend mee, nat worden, (stevig) afdrogen, insmeren, haren föhnen, in de spiegel kijken.

Aan de hand van deze acties is het verhaal gemaakt. Bij elke actie werd een voorwerp gezocht met een zintuiglijke prikkel. We hielden

Kenmerken van voorlezen-plus

Vorm

- Een voorlezen-plus boek is een grote doos met daarop een korte titel en een voelbaar symbool.
- Het verhaal bestaat uit (maximaal) zeven losse pagina's van stevig wit karton op A3 formaat.
- Een voorwerp op elke pagina stimuleert één of meer zintuigen.
- De verhaalttekst bestaat uit maximaal twee korte, eenvoudige zinnen per pagina.

Inhoud

- Mensen die de luisteraar goed kennen (bijvoorbeeld ouders en begeleiders) maken samen het verhaal.
- Het onderwerp van het verhaal heeft betrekking op echte ervaringen uit het leven van de persoon. Veelal gaat het verhaal over een activiteit waar de luisteraar plezier aan beleeft. Bijvoorbeeld in bad gaan, feest vieren, naar het strand of naar een voetbalwedstrijd gaan.
- Indien gewenst kunnen leerdoelen in het verhaal worden verwerkt. Bijvoorbeeld: even leren wachten, verschil tussen groot en klein, handmotoriek ontwikkelen.

Presentatie

- Het voorlezen van het verhaal gebeurt altijd op dezelfde manier, in dezelfde volgorde, met veel intonatie in de stem en in een laag tempo.
- Het lezen is een interactief proces. De voorlezer moedigt de luisteraar aan om de voorwerpen te onderzoeken (bijvoorbeeld een knop met geluid indrukken, voelen aan een knuffelbeest, ruiken aan de geur van badschuim). Herhaling leidt tot herkenbaarheid en voorspelbaarheid.

Voorwerp: het boek *Joyce gaat in bad*. Tekst: Kijk, hier is het boek over *Joyce gaat in bad*. Vraag: Gaan we samen lezen, Joyce?

rekening met de zintuiglijke mogelijkheden van Joyce, haar voorkeurskleuren en geurtjes en met haar favoriete bodylotion. Bij elke pagina werd een tekst bedacht. We kozen zinnen die altijd door de ouders gebruikt worden bij het in bad gaan, om de herkenning voor Joyce zo groot mogelijk te maken. Joyce kan zich niet lang op iets concentreren, daarom is de tekst kort en eenvoudig. Daarna volgde de praktische uitwerking, het daadwerkelijk vervaardigen van het boek.

Met het eindresultaat oefende haar moeder het voorlezen. Vervolgens startte zij met het voorlezen aan Joyce, dit tot genoegen van alle betrokkenen. De ouders zijn blij dat ze naast alle zorgen rondom Joyce letterlijk iets positiefs in handen hebben. Ze kunnen Joyce nu voorlezen, zoals ze dat vroeger ook aan hun zoon deden. Naarmate het boek vaker gelezen wordt, reageert Joyce steeds eerder op wat komen gaat. Ze lacht vaker, neemt een luisterhouding aan, draait haar gezicht in de richting van de stimuli (bijvoorbeeld naar het water uit de plantenspuit) en is meer ontspannen. Voorlezen-plus blijkt voor Joyce veel pluspunten te hebben.

Prikkelen

Chris Fuller, directeur van stichting Bagbooks in Londen, is met haar *tactile stories* de grondlegger van voorlezen-plus. De activiteit ontstond als een manier om kinderen met ernstige meervoudige beperkingen zintuiglijke ervaringen aan te bieden. PAMIS, een organisatie in Schotland die zich inzet voor mensen met ernstige meervoudige beperkingen en hun ondersteuners, werkte het idee van Fuller verder uit.

Bij voorlezen-plus maakt de voorlezer gebruik van voorwerpen die

de zintuigen prikkelen, zoals een zachte handdoek, een kwakende badeend of een geurtje. De voorkeuren en mogelijkheden van de luisteraar zijn hierbij richtinggevend. Het verhaal heeft betrekking op echte ervaringen uit het dagelijkse leven van de luisteraar.

Voorlezen-plus vertoont overeenkomsten met al bestaande methodes, zoals basale stimulatie, snoezelen, sensorische integratie, Shantala-massage en de methode *Ervaar het maar*. Ook bij deze methodes wordt gebruik gemaakt van zintuiglijke stimulering. Maar nooit eerder is in Nederland de activiteit voorlezen toegankelijk gemaakt voor mensen met ernstig meervoudige beperkingen. Iedereen, ongeacht mogelijkheden of beperkingen, kan plezier beleven aan deze ervaring. De sfeer, de individuele aandacht, het persoonlijke contact, de rust, de herkenning van het verhaal; allemaal ingrediënten die voorlezen maken tot een plezierige belevenis voor de luisteraar en de voorlezer.

Bekend

Bij PAMIS (Universiteit van Dundee) heeft men inmiddels ruime ervaring met het maken van voorlezen-plus boeken. Het project *Real lives: Real stories* resulteerde in vijftig boeken waarvan men duplicaten in de eigen bibliotheek bewaart en uitleent. Ouders en begeleiders die deelnamen aan het project zijn unaniem van mening dat voorlezen-plus positieve effecten heeft op de luisteraars. Er is een toename te zien in gedragingen naarmate het verhaal vaker wordt voorgelezen. Herhaaldelijk gebruik van de zintuiglijke stimuli leidt tot meer aandacht voor de voorwerpen en de voorlezer. Het verhaal motiveert de luisteraars om te reageren. De toename van gedragingen wordt geïnterpreteerd als een toename van plezier, herkenning en betrokkenheid

Voorwerp: badeend. Tekst: De eend gaat mee, de eend kwaakt.
Vraag: Joyce, hoor jij dat ook?

bij het verhaal. Deze effecten van de verhalen zijn op twee manieren geanalyseerd; door een vergelijking te maken van de frequentie van gedragingen tijdens verschillende voorleessessies en door de relatie te observeren tussen gedragingen en stimuli binnen één voorleessessie. Een tweede project van PAMIS is het *Sensitive Stories Project*, dat resulteert in elf verhalen over een gevoelig onderwerp, zoals de tandarts, epilepsie, menstruatie, puberteit. Het onderzoek van dit project bestaat uit video-opnames van voorleessessies, gedragsanalyses met behulp van het computerprogramma *Video-Pro* en interviews met ouders en begeleiders.

Uit dit onderzoek komen aanwijzingen naar voren dat voorlezen-plus van invloed kan zijn op alertheid, concentratie, luisteren, herkenning van het verhaal, anticiperen op de prikkels en motorische ontwikkeling. Bij een aantal luisteraars is een ontwikkeling van taalbegrip en taalgebruik te zien.

In Nederland starten op verschillende plaatsen initiatieven op het gebied van voorlezen-plus. 's Heeren Loo gaat onderzoek doen in samenwerking met de Universiteit van Groningen. Dit onderzoek richt zich op het proces van het tot stand komen van een verhaal, op de effecten van het voorlezen op de luisteraar en op de interactie tussen luisteraar en voorlezer. Reinaerde, de BOSK en Het Raamwerk zijn in de praktijk met voorlezen-plus aan de slag gegaan. Ook Multiplus in België doet in samenwerking met de Universiteit van Leuven onderzoek naar voorlezen-plus.

Onbekend

Voorlezen-plus is een nieuwe methode waarover nog weinig onderzoeksgegevens bekend zijn. Vooralsnog bestaan er geen wetenschappelijke publicaties over dit onderwerp. Wel is er de nodige grijze literatuur; folders, scripties, artikelen in niet-wetenschappelijke tijdschriften.

Onderzoek bij mensen met ernstig meervoudige beperkingen bestaat vooral uit kwalitatief onderzoek. De validiteit en betrouwbaarheid vragen veel aandacht. Onderzoek doen naar voorlezen-plus is complex en arbeidsintensief. Effecten zijn moeilijk te meten, omdat het gedrag van mensen met ernstige meervoudige beperkingen moeilijk eenduidig te interpreteren is. De aanwezigheid van een camera kan de onderzoeksresultaten beïnvloeden, evenals de manier van informatie verzamelen (*timesampling* – over het proces - of *event-sampling* – over concreet gedrag). Het is zinvol gedragsobservaties te combineren met andere onderzoeksmethoden (zoals het interviewen van ouders om erachter te komen hoe je aan hun kind kunt zien dat het plezier heeft).

Legio vragen over voorlezen-plus zijn wetenschappelijk interessant:

Voorwerp: föhn. Tekst: En nu het leukste, haren föhnen. Ik zet de föhn aan...1...2...3. Vraag: Voel je de wind, Joyce?

welke voorwaarden zijn nodig voor een goede toepassing van voorlezen-plus? Wat zijn de effecten op de luisteraar en op betrokkenen? Wat maakt dat voorlezen-plus effect heeft? Wat is het effect van het systematisch aanbieden van zintuiglijke prikkels op de alertheid van de luisteraar? Is de inhoud van het verhaal belangrijk? Maakt het verschil wie het verhaal voorleest? Is diagnostiek vooraf nodig? Wat is de ideale opbouw van een verhaal? Hoe kom je tot een verhaal? Kortom, er liggen veel cruciale vragen te wachten die nog niet systematisch onderzocht zijn.

Pluspunten

Uit wat wij gezien, gehoord, gelezen en ervaren hebben is een belangrijk pluspunt van voorlezen-plus het plezier dat zowel de luisteraar als de voorlezer eraan beleven. Voorlezen-plus geeft alle betrokkenen veel voldoening. Voorlezen-plus nodigt uit tot contact, waardoor de onderlinge relatie kan verbeteren.

Voorlezen-plus is goed bruikbaar voor de invulling van kwaliteitstijd in het leven van mensen met ernstig meervoudige beperkingen en hun omgeving. Het is een zinvolle uitbreiding van het activiteiten aanbod voor deze mensen.

Er zijn vermoede effecten van voorlezen-plus op alle ontwikkelingsgebieden: motoriek, cognitie, communicatie, sociaal-emotionele ontwikkeling. De tot nu toe gevonden effecten van voorlezen-plus sluiten aan bij effecten die gevonden zijn in de literatuur over voorlezen aan (jonge) kinderen. Voorlezen is waardevol voor de sociaal-emotionele ontwikkeling. Voorlezen levert een bijdrage aan het ontstaan en verbeteren van een gehechtheidrelatie. Anderzijds lijkt een veilige gehechtheidrelatie een positief effect te hebben op de kwaliteit van de voorleesactiviteit.

Kinderen krijgen op momenten van voorlezen exclusieve aandacht en ervaren een gevoel van veiligheid. Daarnaast leren kinderen veel van voorlezen, bijvoorbeeld zich richten op de ander, zich concentreren, luisteren. Kinderen komen tot rust tijdens het voorlezen en door op vaste tijden voor te lezen kan er ook regelmaat en vaste structuur in de dag geboden worden. Zo kan voorlezen bijvoorbeeld een goed onderdeel zijn van het ritueel voor het slapen gaan.

Door voorlezen aan te passen aan de mogelijkheden van mensen met ernstig meervoudige beperkingen, komen bovenstaande effecten van voorlezen ook binnen hun bereik.

Voorlezen-plus heeft een positief effect op de gezinssfeer en op de samenwerking met de begeleiders van de luisteraar. Het heeft ook verschillende praktische voordelen. Voorlezen kun je overal en op elk moment doen, iedereen kan voorlezen. Je hoeft niet te kunnen zingen

of acteren. Andere kinderen kunnen meeluisteren. Het materiaal is eenvoudig te maken en te repareren. Als het boek eenmaal klaar is, is de voorbereidingstijd om de activiteit uit te voeren gering.

De ouders van Joyce onderschrijven alle genoemde pluspunten. Zij deden voor hun zoon aan voorlezen, voor hun meervoudig gehandicapte dochter doen ze nu aan voorlezen-plus. Een praktische uitwerking van de nog steeds waardevolle visie *gewoon waar mogelijk, speciaal waar nodig*.

Kortom er is alle reden om voorlezen-plus in Nederland verder te introduceren, te onderzoeken en toe te passen.

Nelleke Boer en Carla Wikkerman *werken als gedragskundigen bij De Hafakker in Noordwijkerhout. De Hafakker is onderdeel van Stichting Het Raamwerk.*

In het kader van de door de VGN georganiseerde Masterclass Wetenschappelijk Onderzoek in de zorg voor mensen met een verstandelijke beperking 2007 hebben zij een voorstel gemaakt voor kleinschalig onderzoek naar voorlezen-plus. Dat onderzoek wordt nu bij Het Raamwerk uitgevoerd.

Gebruikte literatuur

Voorlezen, gewoon omdat het leuk is! Basisboek Boekenpret, Bus, A.G. en IJzendoorn, M.H. van in: Berg, I. van den, Middel, A. en Nouse, R. (1996), Stichting Lezen, Amsterdam, 222 pag., € 4,98, ISBN 9080205486.

Multisensory Sensitive Stories, Fenwick, M (2005). In Eye Contact Magazine, Issue 42, pag.12-14.

Developing Literacy Skills through Multi-Sensory Story-Telling in Children and Young Adults with Profound & Multiple Learning Disabilities-Final Report. Watson, M. (2002). PAMIS, White Top research Unit, University of Dundee, Dundee.

Reactie

Katja Petry

Aan het vertellen en beluisteren van verhalen worden allerlei positieve effecten toegeschreven. Verhalen dragen bij tot de overdracht van waarden en normen die als belangrijk ervaren worden in onze cultuur, ze dragen bij tot de communicatieve, socio-emotionele en cognitieve ontwikkeling, ze stimuleren onze fantasie en creativiteit, de vertelactiviteit is bevorderlijk voor de relatie tussen verteller en kind en het voorlezen en beluisteren van verhalen is eenvoudigweg ook een plezierige gebeurtenis. Dus waarom zouden we verhalen onthouden aan personen met ernstige meervoudige beperkingen?

Met dit artikel over voorlezen-plus - een Nederlandse omschrijving van de meer bekende Engelse term *multi-sensory storytelling* - wijzen Nelleke Boer en Carla Wikkerman terecht op het bestaan van een methodiek die het vertellen van verhalen toegankelijk maakt voor deze doelgroep. Voorlezen-plus kent reeds jaren een grote aanhang in Schotland via het werk van PAMIS. Het is een unieke methodiek waarbij een verhaal zowel wat betreft inhoud, vorm als presentatie aangepast wordt aan mensen met ernstige meervoudige beperkingen en de individuele cliënt in het bijzonder. Voorlezen-plus is een verrijking voor het beperkte aanbod aan activiteiten en

methoden die specifiek aangepast zijn aan deze doelgroep. We stemmen dan ook in met de oproep van de auteurs om deze methodiek in Nederland en Vlaanderen te introduceren, toe te passen en vooral te onderzoeken. In dit laatste aspect, het onderzoeksaspect, schuilt een belangrijke beperking van voorlezen-plus. Er is op dit ogenblik immers weinig wetenschappelijke kennis beschikbaar over de toepassing en de effectiviteit van deze methodiek. De auteurs halen deze beperking aan en wijzen terecht op de moeilijkheid om de toepassing en effectiviteit van voorlezen-plus bij personen met ernstige meervoudige beperkingen te evalueren. Personen met ernstige meervoudige beperkingen communiceren veelal op een niet-verbale wijze door middel van kleine, idiosyncratische signalen. Om een verandering in gedrag als gevolg van de methodiek te kunnen vaststellen, zal men nauwkeurig moeten observeren en mensen bevragen die de persoon zeer goed kennen. Helaas geven de auteurs zelf weinig informatie over de wijze waarop ze de vooruitgang bij Joyce (bijvoorbeeld luisterhouding, anticiperen op wat komt) onderzocht hebben. Naast de effectiviteit van deze methodiek is er ook weinig geweten over de invloed van factoren met betrekking tot de persoon

met ernstige meervoudige beperkingen (onder meer alertheid, zintuiglijk functioneren), de verteller (zoals stemgebruik, intonatie, enthousiasme, responsiviteit, ervaring), het materiaal (waaronder keuze van de stimuli, inhoud van het verhaal) en de omgeving (bijvoorbeeld voorlezen in de groep of in een één-op-één situatie, tijdstip van de dag). Deze kennis is echter nodig om de methodiek op een goede manier toe te passen in de praktijk.

Voorlezen-plus is helaas geen allestaand geval als het gaat over het ontbreken van wetenschappelijke kennis over de toepassing en de effectiviteit. Van vele activiteiten en methoden in het aanbod aan personen met ernstige meervoudige beperkingen is dergelijke kennis niet aanwezig. Hierdoor is het in de praktijk lastig om op wetenschappelijke basis een gerichte keuze te maken uit het bestaande aanbod. En dit terwijl wetenschappelijk verantwoord handelen in de zorgpraktijk een vanzelfsprekendheid zou moeten zijn! De auteurs zetten met hun onderzoek alvast een stap op weg naar een meer evidence-based zorg.

Katja Petry is docent aan het Centrum voor Gezins- en Orthopedagogiek van de Katholieke Universiteit Leuven.